

بزدەن، ئون ئىككى چاقىملىق ئىستانسادان دۇشماننىڭ بىرىچى فېرقەسى
 كېچە كۈندۈز سەھەت ئىكەنلەردە ئونب كىتكەن ئىكەن. عىلاجى
 ئوزۇننىڭ ئىككى ئىپدەشى بىلەن زەڭگەر چىشمە ھەم ئىۋانوفقا آراسىدا
 عىرفان باينىڭ يېرىن، ئورمان بولۇش، تورىدا چىققان بىر آڭلاشماقنى
 نېكىشەرگە كېلىگەنلەر ئىكەن... چىچلارنىڭ كېلىپ جىنۇنى بىلەن غەلى
 قۇراللانىپ چىققاندا، ئونبىش يېرىمى كىشى بىلەن كانتورنى كېلىپ باسقان،
 عىلاجىلارنى شۇندا، ئوق قىناپ، ئۇستىزى بازار مەيدانىدا چىقارغانلار. ئىككى
 ئىپدەشنىڭ ئالدىدا بىر موعەللىمەنىڭ آسقىنلار. بىزنىڭ دوستى قىناۋدان قوتقارا
 آلماسالاردا، كوز كۆرگەن كىشى بولغانغا، آسارغا ئىرىك يېرمەگەنلەر ئىكەن...
 مېن ئۇيىگە قايتىپ بوخەبەرلەرنى سۇيەلەتەرگە، غەنىيەنى كۆرگەندە ئۇلگۈرە
 آلمان، ساقابابا كېلىپ جېتىدى: يالان آياق، كۈلە كچەن، ئوزى يۇگۈرە -
 يۇگۈرە آرب، غۇلداپ بىتكەن: - سۇلتان بالا قاي، دى، سېنى بارى
 بىر ئەرەم ئىتەرلەر... آندا ئىسكى، ئورەدنىكلەر، ئىلىكىكى ئىستاراستا
 بىلەن ئىستارشىنلار، زىمىسكى ناچالنىكلار بارىدا غەلى بايغا چىيىلغانلار،
 دى... ناسىب بولسا، دۇنيالار تىنچلانغاچ، ياڭادان قايتىپ، ئەتكەڭ
 ئەنگەڭنى كۆرسەڭ.. بىر مېنوت، تۇرما، ھەزىر كىت، دى. دۇنيانىڭ
 بىر يېرىدە بىزنىكلەر باردى ئەلنى.. شولارنى ئۆزى تاپارساڭ ئۆزى، دى..
 ئەنگەلى كىيىنە باشلادى، ئەنگەلى، ئوزى ئۆزى بىلىمچە، يىلاب
 ھېتىدەن يازىپ قالدى، مېن زارىف ئۇستالارغا كىرەيلا جىنىڭ ھەلەن
 بىلىم: ئۇمىدسىز توڭل كۆرۈنە، بىر قولى سىنغان، قاپىرەلارنى وانلىغان...
 شولادا يۈرەڭنى ئىشلى.. نىك بىچارىنىڭ بىر كوزى ئەرەم ئىتكەنلەر
 - جۇقىمى، سوعىمى، ئوڭ كوزى چىقارغانلار، آنىڭ، ئورنىدا
 ئوقىشقان قىز قان بىلەن سوزۇلۇپ، سوزۇلۇپ چىققان تامارلارغا
 كۆرۈنە... آنىڭ قارت بىلەن قارچىنى توقناۋسىز جىلدار..

غەينىيە آعارىغان، ئىرنلەرنى درلىدى، كۈزلەرنىدە بىتمەس-تۇگەنمەس
چاقا-خەسرەت بار. شولاي دا ئىكەن. ئەللە نىندى سولار، ئولەنلەر،
ياقراقلار، تۈزلەر جىناغان دا ئەھەل ئىچىدە ياتقان آعاسىن جووب،
بەيلەب يۇرى. مېنى كۈرۈگە كۈزلەرنى نورلاندى.

آزىنادا تارتىنماي، قاچماي:

— ئىلاھم، حوجام!!.. بوخەلدە كۈرۈگە ئۇمىد ئېتىمگەن ئىدىك..
سېنى دە شولاي ئەرەم ئېتىمەسەلەر يارار ئىدى، دىي آق آلباقچى بىلەن
يەشلى كۈزلەرن سۇرتۇپ، ياكىدان آعاسىن قارارغا تۇتۇندى.
سۇيلەرگە، جووانىغا ۋاقت يوق ئىدى:

— بىز، ئۇزاقلامىز، ياكىدان قايتىمىز..

دېدىم دە ئېسىنلەشپ چىچى كېتىم.

ساقا باباي بىلەن ئەتكەي مېنى آق ئىدىل يارنىغا، ئۇزاتىپ كېمە
بىلەن آشا چىقاردىلار..

زور يوللاردان، اوللاردان بارو قورقۇنچ بولغانغا، مېن بۇلۇنلار،
تاۋلار، ئورمانلار اشاسىندان كېتەرگە بولدىم.

آق ئىدىل ئىككىچە شاولاب آغاقلدى، آرقاما ئەيىرلەرنى آسقان
ھەلدە مېن، بۇلۇنداغى ئاللار آراسىدا سالغىن سوقماق بىلەن قالاغا
قاراپ يول تۇتدىم.

— نېچك كەنە بولسادا، فازىلىنى كۈرۈگە، آنىڭ آرقىلى غىلاچىنى
بو قۇتۇرغان ئىلەر آوزىندان قۇتقارغا كېرەك!!

كوب تاۋلار، كىچىپ، كوب چۇقۇرلاردا يۇقلاپ، بۇتۇنلەي ئېكىنچى
كىيىمىدە قالاغا بارىپ كرسەم، ياكى دۇنياغا چىققان كېك بولدىم.. آقسىل
كوك كىيىملى يات ئەفەتسەرلەر آقتامايىللاردا ئۇچالار.... كىيىن ياسانپ
شەھەر، ئورمانلارن قاپلاغان ماتور قىزلار، يارىتىللى تەنلەرنى آچىلىپ
يۇرتىگەن عاجا ئېپ چىبەر يەش خاتىنلار بو قاهارمانلارغا چەچەكلەر
تاشلىلار، كۈزلەرن نورلاندىر، ئول چىت مەملەكتە كاماندىرلارنى سۇيىپ
يىلمايالار...

بولاردا يات، بولاردا ياكى ئاتلار!! ئەمما بولارنىڭ ھەممەسىندەن بىگەرەك:
 - فازىل، فازىل، فازىل! تۈرك - تاتار مىللەتنى ھادىمەلەرنىڭ،
 مىللى ھاھارمانلاردان فازىل!!

- فازىل گازىتە دەنى در يازغان... - دىن مىللەت ئۇچۇن قايرىغان!
 - فازىل قايدىدەنى در سۆيەلەگەن.... - دىن مىللى ئەمەلگە
 ھىز مەتكە چاقىرىغان!

- فازىل كەلەرنى در تۇتىرىغان... دىن مىللەت دۇشمانلارنى بىترگەن!
 - فازىل كەلەرنى در آتارغا كىرەك دىي ئىسپىسكە تۇزىپ بىيرگەن...
 تۈرك تاتار تەننىدەگى آغولارنى يوق ئىتكەن.

- فازىل كەلەرنى در باشقىدە آوللارنىدا ياتلار، ئېمىش، دىي ئۆلەپ
 كىترو ئۇچۇن آگىنىتلار چىقارتقان!!

فازىل، فازىل، فازىل، فازىل!! فازىل دىن مىللەت ئۇچۇن ھىزمەت
 ئېتە، فازىل باي يارلىقنى آيرىمىچا، ئۆك - تاتار مىللەتنى بىر بۇتۇن
 مەدەنى ھالىق ياسارغا تىرشا!

دىگەن سۆزلەرنىڭ ئۆگەندەن، سولدىن دا قۇلاققا كىرۈپ، آنىڭ
 ئىسمىنىڭ تىللەردە تەسبىيخ، ئورنىدا يۇرۇپ - مېنى تاڭ ھايىرانغا قالدردى.
 سوعىش باشىدىن بىرلىق بوشەھەرگە آياق باسقانم يوق، شوڭا كۈرە
 كەدە بولسا، تانر، تۇتۇپ بىرردىي شىكەلەنمىم. بۇتۇنلەي باشقا،
 تەق قىرق تارتماچى شەرەفى آيزى بولۇپ كىيىنوم، چەچ مېيىقنى داشولاي
 ياساتىوم - مىڭا قورقۇنچى ئاغىدا آزايتا...
 فازىلنى بېش كۈن ئۆلەدم.

آلتىنچى كۈننى زور بىر يۇرتىدىن بىلەننە آق قاستما ئاققان مانور
 ئەبەت بىر يەش ئەفەتسەر ھەمدە باشىدىن آياق آق جىفە كەن كىيىگەن
 يەش، سۇلو بىر قىز بىلەن كۈلۈشە - كۈلۈشە سۆيەشەپ چىققاندا

، ئۇچراتتىم. (ئىچمەن گەنە بوفىر شىتەنى گەرھەردى دىيىپ، ئويلادىم) تارتىنمايم،
باردىمدا، يات تاۋاش بىلەن، لاكىن كوزلەرنى تەۋرى قاراپ:
- فازىل آبىزى، مېن زەنگەر چىشمەدەن كېلىم... ئەتەكە گوزنىڭ
يۇمۇشى بار ئىدى، دىدىم...

ئوتىكەن يەت، يەت، بىزنىڭ فازىل: آقلىنى كوزلەرنى بىلەن مېڭا
بىرگە مەرتەبە تەكەلەپ قارادىدا، يانداغىلارغا:
- غەفۇۋىنى ئوتتەم، مېڭا ئەتىدەن آشەچ يۇمۇش بار ئىكەن!
دىيىپ قوللارنى قىسىپ، يولداشلارنىڭ ئالدى.

آنڭ كۋارتىرىنى ئىندىدە بىر زور بايدا ئىكەن. تەۋرى شوڭار
باردىق. عاجائىب ماتور باي بولمەكتەلەر، گەزىتەلەر بىلەن، تولى.
ئېشىكىنى بېكەپ آچقچەن كەسەستەنە سالىدى، يۇمۇشاق كرىسلاغا
، ئوتىردىدا مېڭا تەكەلەپ قارادى:

- جە، ئىندى ئىش سېنى مېڭا كېتىردى؟

مېن سۆيەلەپ بېردىم:

- نۇق قىنالىسادا، ئەلنى ئولەك توڭل... آنى مۇندا خۇكۇمگە
ئۇزاتماقچى، بولۇپ قالدىلار... بەلكى كېتىرگەنلەردە... سېن، ئول
قۇتۇرغان ئىلەردەن عىلاجىنى قۇتقارغا تېپىشلى!!

قىممەتلىك پايپىروسنى قاپىدى، بىر نېچە ئەيلەندىدە كېنەت مېنىم
آلدۇما توقتالدى.

كوزم آنڭ قالن آلتىن سەھەت باۋونا، آياغىداغى سارى شىپىلىتىنە،
ئوتە آق ياقاسىنا تۇشىدى. ئول آخىرى، مېنىم، كوز قاراشىمنى سېزگەندە،
ياڭداڭ كېتىپ، يازو ئۈستەلنىڭ بىر چېتىنە بارىپ، ئوتىردى:

- مەن نەرسە، دى، سۇلتان نۇعان: سېن بىر آز سوڭقاراق
قالغانىڭ!

- نېچك آلاي، ئەللە سېن ئىندى عىلاجىنىدا بىرتىڭدەن!
مۇسۇلمانلارنى بىت، سېندەن كېڭەشمىچە آتەيلەر، دېلەر.

— سىنىڭ ئالدىڭدا رىيا سانارغا نەمىم... چىن ئەينەم، عىلاجى
مىڭا كېلىپ ئلەكسە، ئنى قۇتقارغا تىرش ئىدىم... لاكىن زور
خاتالىق بولغان: ئاتاسى ئەرەم ئىتكەن!!

مىن سىكرب توردىمدا ئنىڭ ئۇستۇنە باردىم:
— دۇرۇستىن سۇيىلە، يوقسا، ئوزگنى شولىيىردە آتب ئوتىرمەدە، قاچام!
فازىل كۇلدى، كوزىدەن، يۇزىدەن نىندى درىر يەشەرن خەسەرت
يۇگۇرگەن كىك بولدى:

— يوق، مىن يالغانلامىم، دۇرۇستى شول: قىنالىغان كىچىڭ
ئىرتەسىندە، باشقىلار توردىدا خەبەر سۇيىلەر، دىب بىزنىڭ خەلىلەر
عىلاجىنى آرباعا سالغانلاردا، مۇندا يىيەرگەنلەر: ئاتاسى زارىف
قارتدا قالدى، ئۇزانا كىلگەن ئىكەن...

قالاغا جىتەر آلىندىن، ئىدىل توغايىندا، بو آخماق باباى، بىرئىش
بەلەن توقتاعان چاغدا، آزاراق خەللەنە باشلاغان، ئوغلىن جىلكەسىنە
كوتەرىمى نىچكىر آغاچ آراسىنا آلب كىر كىتە باشلاغان... قاراول
بىر سوزسىز شول يىردە تۇتقاندا آرتلارنىدا آتقان... زارىفدا،
عىلاجىدا شول يىردە جان بىرگەنلەر...

مىن آرتىق سوز ئەيتمەدىم:

— بىلەبىز بىز آندى قاچولارنى!

— قاچقان ۋاقتىدا آل يافىدان يۈرەككە آتولارنى!!

دىنىمدە چىعب كىتىم.

XLII

كۇن كىتىم، تۇن كىتىم.

بۇيۇك، ئورالنىڭ تاۋلارنى آراسىندا زور كۈللەر بويۇنغا سالغان
زاۋودلارنى، شاختالارنى كىچىم. باشمىنى قايا قويارغا عاجىز بولغان
مىنوتلاردا بو يىرلەرنىڭ ئىشچى خاتىنلارنى، تىورى بىارب كىردىم. كىم

ئىكەنمەننى سۇرامىچا، ئوق بىلدۈر. آشاتىپ ئىچىرىپ، يولنىما ئىكەمەك
يېرىپ يېمەردۈر.

زور ماتور جەيلەر دە كۆپ جىلقىلار بىلەن قىز ياساسا ياتقان
دانلىقنى باشقىرى ئىلەرنىدە بولدىم. بىر مۇساڧىر سىڧاتى بىلەن، ئۇرۇقنىڭ
ئۇلۇ آتالارنىدا بىر نەگەچ قىز ئىچىپ چىقىم.

دانلىقنى ئىرەمەلنىڭ ئىتەگىدە جاپىق بىلەن ئاق ئىدىلنىڭ باشلاپ چىشىمەلەنىپ
چىققان يېرىلەرنىدە، ئۇزاق يولدا كۆيگەن يۈزلەرنى جۈدەم، كۈمۈش
كېك ساق، بۇز كېك سالقىن، سولارنى بىلەن يانغان يۇرەكلەرنى باسىدردىم...
بۇيۇك ئارىيى «قۇر تاش» تاوينىڭ يالانچا تاشلارنى ئۇستۇنە، ئوتتۇرىپ،
خەل آلدەم شول بۇيۇك تاونىڭ باشىدىن سۈيگەننى يىغىپ ھەلەك بولغاچ
قايغىلى يۇرەكنىڭ چىقارغان جىرلارنى جىرلاپ، ياقتى قۇياشقا، يىپىك
تالارنىڭ باشلارنىدا يالغىزى شاۋلاپ، ئوتتۇرىغا آغاچلارغا قارى-قارى
تاعى آلا گىتىم.

كۆپ آداشلاردان، كۆپ ئىزلەنلەردەن سۇڭ، آرىپ خەلدەن
تايىپ، آرىپ، دانلىقنى بىر پارىتىزان غەسكەرگە بارىپ يىغىلىم؛ بو
- تىرئەي بىر ئۈگە تەمەگەن بىر نىچەگەنە مڭ يىكت بىرلەشەپ، بىر حورالدىن
باشلاپ، دورت ياقىدىن دۇشماننىڭ ھۇجۇمىنى آستىدا، ئوت يارىپ، بارا
تۇرغان، بارغانسايىن كۈچى مىنم كېك ئىرلەرنىڭ قوشلۇقى بىلەن ھامان
آرتا تۇرغان، شولاي بارا بارا دۇشمان توپراغى ئىچىدە ئوزۇنە، ئوتىز
مڭ غەسكەر جىناپ، قۇياش چىشىنى ياعىدىن - ئىرەمەك قۇرتاش بويىدىن
آلب، قۇياش باتىشىنىدا - كاماغا تابا بۇيۇك، ئورالنى آشا كىچىپ چىققان،
شوندى غەيرەت بىلەن سىگىز آي، ئوت ئىچىدە، سوغىش ئىچىدە بارا بارا
ياقتىلقا بارىپ ئېۋىشكەن مەشھۇر كاشىرىن - بىلىۋىر ئەرەدى ئىدى...
دۇشماننىڭ كۆكرەگىدەن چىقىپ، يىر آستىدىن ئۆسۈپ كۆتەرلىگەن
بو، ئوتىز مڭلىك ئەرەدنىڭ يازمىشى چىكىدەن، تىش بىر تەۋە كىكلىگە - نىك
قاھار مانلىققاغا باغلانغان بولسا، بولارغا كىلىپ قاۋشۇ - مېڭا مۇئەين

كوڭلنىڭ شەرىف كەبە ئېچىنە كىرگەن تاپا تۇرغان بىر بەختى، بىر رەھەتنى بېرىدى.

دورت ياقدا دۇشمان بولسادا، ھەر بىر آدمىنى تىك سوعىش قىلما
 آنلاسا، كوڭل ئىشاندار ئىدى: قايدىدار ياقىلىق بار، قاچاندا بولسا
 بىز شوڭا ئېرىشىرىز، ئېرىشەنمەسكە، ھەج يولداغى شەھىدلەر
 بولۇپ، دى ئىدى. يۈرەك ياكىلىشمايدى، قىزىل ياقىتىغا بارىپ چىقىدۇ.
 بىر آزادانچىنى دە بىردەك، ئاندىن سوڭ مېن اولغا قايتىم.

XLIII

چىچى بىلەن، ئوچرىدىلىككە آراسىدا بولغان، ئۇيانسىز زىندان
 بىر بالا دۇنياغا كىلدى. ئۇيانىشدا، ئىسە، ئۇ ئۆسەن كۈن
 ئۆسكەن، بىل ئۆسەن ئۇ ئۆسكەن، بىو آرداھا، ئىز آرادا تۇرلى
 دىنلەرنىڭ، تۇرلى قەۋملەرنىڭ ئىبوجەھللەرنى ئۆز ئىرەسىنە جىدىدا قارا
 بۇلۇت، قورقۇنچ قارا كىچى توفان، بولۇپ، بۇتۇن سېرىنى، ئورالنى
 قاپلاپ آلدى، ئولغا بويۇنغا، سوزۇلۇپ ياتىپ، مەسكەۋنى جۇتارغا
 آوزىن آچىدى.....

سابان سوقۇنى، بالتا چوڭىچىنى تاشلايدۇ.
 قولغا قىلچ آلىدۇ، بىو عىفرىتىنى قوۋا كىتىدۇ.
 قازان - ئىر كۈنسىكى آراسىدا ئاۋالارنى، يىلعالارنى، ساھارالارنى
 سىگىز آى ئېچىنە ئۆتىدۇ، سېرىنىڭ تايىعالارنىدا، بىو آرداھانىڭ باشىنى
 ئۇزۇپ ئۇلارگە آشاتىدۇ.

شونىڭ بىلەن ئىندى تىنچلاندى دىەرگە ئۆلگۈرە آلمادى - بىرسى
 بالتىقدان، ئىككىنچىسى قارا دىڭىزدەن ئاى ئىككى قورقۇنچ جىلان
 چىقىدۇ - بىرسى مەسكەۋنى بىرسى پىنرا گرادىنى جۇتارغا باشلارنى
 سوزدۇلار.

قولداغى فلچىلارنى قويۇپ، بىر ئايلاق يىر سۈرە آلمادى، بىر
 ئۇيىنىڭ تۈبەسىن يابارغا ۋاقىت بولمايدۇ، ئاى قۇراللانىدۇ - ئاى
 بولارنى قوۋا كىتىدۇ.

بىرسىن بالىلىققا باتىردى. ئىككىنچىسى، قىرىمىنىڭ ماتور يۇز باقچىلارنى، آللى گۈللى چەچەكلى يارلارنى بويىنچا، يۈرەك قانن آعزام آعزا، قارا دىگىزگە قووب تۇشۇردى...

- ئىندى، تىنى...

- ئىندى سابان سوقما،

- ئىندى جىمىرك ئۇيلەرنى تۈزەترگە

دىگەنەك ھالق ھەركەتنىڭ قىممەتلى تاجى - تاجىداغى بىرلىياتتى كىنەت قارالب كىتتى - كىرانشتاننىڭ قىز توپىراغىن فايداندى ئىسكەن جىلەلەر بىلەن، نىندى قارا قۇرۇم تۈزان قاپلادى...

تۈزەمدىم، جانم ئەرنىدى، ئۈزىم تەلەب كىتتىم...

بىيىك كرىپوستلارنىڭ تىشىكلەرنىڭ آوزلارنى بىزگە قاراتىپ قويىلعان، زور توپلارنىڭ، ئۈزلۈكسىز يادىرىغان، ئوتلارنىڭ قارشى، بۇز ئۈستۈنلەن كۆكرەك بىلەن شووب بارا ئىدىك.... ئۈستۈنلەرگە، ئوت ياۋا ئىدى... لاكىن بىز ھامان شوۋى ئىدىك....

كىنەت يانمىدا نى در جىلەنەب شارىلادى.

قاراسام، ئوڭ آياعىم ئۈزىمەن دورت تايلاق يىردە چىتەك يالغىزى قاناب ياتا...

پىتىرا گراددا ئىككى، مەسكەدە بىش، پارلىغى جىدىنى آى شىفاھانادا ياندىم.

ئۈزۈلگەن آياقلارنىڭ، ئۈگۈلگەن قانلارنىڭ بىلگۈسى بولاراق كۆكرەگىم «قىزىل يۈلدۈز» بىلەن زىنەتلەندى.

«بو - سان بويىنچا، دورىنچىسى، ئەمما يۈرەگىم ئۈچ - ئون ئىككى قەدرلىنىدى.

كونىلەن، آغاچدان رىزىنەكەدەن مىڭا آياق ياسادىلار.

زارارلىق ئۈگۈل، قولىق تاياعى بىلەن يۈرگە، ئوڭىغا بولماق.

ئۇزاتىغا بىرىلدى بىردىلەر.

ئىككى تىلەدە، ئوقۇرغا - يازارغا ياخشى ئۇيغۇن جىتەن ئىدىم
 ئىدى، بۇندى يېزىلەرگە تېز آرادا ئەللە كېلىپ بولا، ئەللە يوق دېي،
 بىك كۆپ كىتاب جىدىم.
 شۇلاى ئىتېپ يولغا چىققى.

مەسكەدەن قوزغالماچ، بۇچ آتتا ئوتىدى دېگەنە، ئورمانلار،
 بۇلۇنلار ئۇجماح خۇللەر ئىككى مانتور ئەشلىكلەر بىلەن كېيىن، آللى
 قىللى چەكەكلەر بىلەن بېزەن جىتەن، ئىگىن باسولارنىدا يەشلىلى
 كۈرەنلى، سۇلۇلار، تارلار آراسىدا قارا بۇعداينىڭ آق چەكەكلەر
 يېزى قاپلاپ، تېرە ياقنى بال ئىسى بىلەن خوشلاندا باشلاغان، بىيىك
 تاو ئىتەكلەرنە، قىيلا قۇياشنىڭ نورلارنى يۇزى بىلەن قاراغان يېزىلەردە
 قاين جىلەكلەر، جىر جىلەكلەر، تولب، قىزارب، پىش كىلىگەن
 چاقلاردا، مانتور آياز كۈنلەرنىڭ بىرنە مېن ئاى ئوزبىزنىڭ آق ئىدىل
 بويىنا - زەنگەر چىشمەدە قايتىپ تۇشىم.

XLIV

سۇڭىن آتار آلماشقان ئىۋانوفسكا چىۋاشى:

- قىل ئىۋانوفسكا يارتى سەدەتە ئىلىپ جىتەن ئىلى...
 دېي شايارا - شايارا ئىككى ياخشى كۆك يورغانى تۈپكە، آلمان
 چودار چىشقىنىن مېچەگە جىگىب، مېن قارشى تۇرۇما قاراماسدان،
 قىرغاقدا تاققان ئىدى.

زەنگەر چىشمەگە جىتېپ، كۆپرەن، تۈزەن، تۈزەن چاچ
 چىچىغا، تۈرلۈ، ئورمانلاردا، تۈرلۈ ئۇيىلەردە مېكا پاش ئىيىپ، قول
 سىلىپ قالدۇلار... بىزنىڭ ئىدىكى چوپىك باشىدا كۆرۈشۈپ سافا
 باباى تانغا توشقان كىشى كېك قوللارنى كۆز ئۈستىدە قويۇپ قارادىدا
 شادلىغان، بۇتلارنى قوللارنى چاچىدى... بىر ئىچە يېردە بالالار مېنى
 تانىپ:

— سۇلتان آبزى كېلە ... سۇلتان آبزى ... ھو ... ئەللەلە ...
 ئەللە ... دىي يۇرۇپ، چېرقى شارتلاتىپ، ئۇزاتىدۇلار.
 شولاي بالالارنى شاولاتىپ، قارت قۇرۇغا سەلەم بېرىپ، باش ئېيىپ
 بارا تۇرغاچ، بازار مەچتى ياعىندان، ئوڭغا ئوزۇننىڭ، ئورامغا بۇرۇلىمغا
 دېگەندە كىمىز آرتىدىن قىچىردى:

— سۇلتان، توعان، سىن بوغاي ... خانا كېتەسەڭ، ئەنكەڭ ھەزر
 عىرفان باي يۇرتىدا، دىدى...

زور، ئورام بىلەن، تورى كىتىك...
 عىرفان باينىڭ، زور قايىقلارنى آچىرىپ، ئىككى ياغى يەھلى توبەلى
 كەلتەر، لابازلار، ئىسكلادىلار بىلەن ئەيلەندىرگەن كىڭ ئېشىك آلدۇنغا
 بارىپ كىرگەندە، ئورام ياقىداغى ئىككى قاتلى بېيىك سارايدىن ئىدر
 سۇيەشەپ، كۇلۇش بېك كۆپ يەشەر، قىزلار، يىكتەر چەب كىلەر ئىدى.
 بۇلارنى كۈرۈگە غەينىيە ئىسكە تۇشىدى. لاکىن آرادا ئول يوق ئىدى.
 مىنى كۈرۈگە، ئورتا بويلى، شادرا يۇزلى، كىسىلىگەن چەچلى
 بىر قىز قوللارنى چابىپ قىچىرىپ يېبەردى:

— آ... سۇلتان آبزى قايتىدى... سۇلتان آبزى...
 باينىڭ قاچاندىر ئوزى، تۇرغان بو، زور ماتور ساراين، ھەزر
 مەكتەب بىلەن كۈبىكە آلعانلار ئىكەن... آولنىڭ يەشەر تۈگرەگى بىلەن
 يەچەيكەسى بىرلەشەپ غەيدە موزىكا - ئەدەبىيات كىچەسى قويماقچىلاردا
 بۇگۈن شوڭا رېپىتېتسىيە ياساپ چەب كىلەر ئىكەن...
 آرىدان تۇشكەننى دە كۈتمەيدىلەر،
 — سۇلتان آبزى، سۇلتان آبزى...

دىي مىنى، سىر ب آلدۇلار. بىر بىرىسى بولە - بولە ئوز ھەللەرن
 سۇيەرگە، مىندەن بىر بىر آرتلى سۇراشەرغا، تۇتۇندىلار.
 ئەيىرلەمنى، ياساما آياغمىنى، تاياعىمنى تۇرلى قولغا تارتىدۇلاردا،
 آرادا تاراق ئىككى يىكت ئوزمىنى ئىككى ياقىدان قولتقلاپ، جىلتىرەتەپ،

— ئەيدە مەنە، مۇنداسىنىڭ ئەنىيىڭ،

دېي باقچا ئىچىدە، قاچاندىر بىزنىڭ ئەتكەي بىلەن زارىنى باباي
مەرھوملەر ئىشلەپ بېرگەن آلتى پۇچماقلىق ئۇيگە آلب كىندىلەر...
باياعى قىسقا چەچلى، سانداللىق شادراقىز بىز آربادان تۇشمەس
بۇرۇن — آلدان ئەنىگە:

— غەلىمە ئەبى، سۇيىنچى، ئوغلاڭ قايتىدى... .

دېي يۇگۇرگەن ئىكەن... .

بىز باقچا كىرگە ئۇ ئىچىدەن ئەنى كىلىپ چىقتى... .

آنى كۆرگەچ، مەن حايىران بولىم.

بىچارى قايىم، بو سۇڭىنى ئۇچ، يىل ئىچىدە ئون يىللىق قارتايغان:
چەچلەرنى آپپاق، ياكى قىلارنى ئىچكە، شورلىغان، كۆزلەرنى ئەللەنمايتۇبىكە
باتقانلار، يۇزىدە تىرەن — تىرەن جىيىرچىقلار بويغا آرقىلقا سوزالغانلار،
بېلى بۇكرەيسى، بويى كىچىككەنە بولۇپ قالغان؛ جىتمەسە، قولىلاردا
قالتىرىلار... .

آخىرىسى، دۇغادا، نامازدا ئوتۇرغان چاغى بولغاندىر، بارماق آرالارنىدا
ئۇزۇن تەسبىخ آسۇلۇپ تۇرا.

مەنى كۆرۈگە:

— آى... بالام... . بويىرلەردە رىزىقلارڭ بىتمەگەن ئىكەن، ئەلى... .

دېدى دە قۇچاقلاپ قاتتى... . جىلىدا، آرتىق سوزدە ئەيتە آلمادى... .

ئوى چىبەرگەن، پۇختەگەن كۆرۈنە... . رەھمەت ئىنىدى، قارچىقىنى

ئورامغا تاشلاماغانلار... .

ئەتكەينىڭ وافتىن، كالىچاك سوغىشىنى وافتىدا، توب تۇشۇپ بىزنىڭ

ئىككى ئۇينىڭ ياندى بىتۈن ئىشتىكەن ئىدىم؛ — ئەينىڭ قايسىدا

ئورنلاشۈن بىلەن ئىدىم... .

باينىڭ ئوز زامانىدىن قالغان نەرسەلەرنى در ئىنىدى، بىر پۇچماقدا

زور كاراۋات، ئىككى تەرەزە آراسىدا، زورغا كۆزگى، ئىككى ئۈستەل،

بىر نېچچە ئورۇندىق، ئىككىنچى بىرنىڭ تىگى، ئۇيىن كىلگەن كىيىز، كاراۋاتىدا
بىزنىڭ ئىلگىرى توشەك ياستىقلار، مىندەرلەر، يورغانلار ئۇيۇلۇپ
قۇرالار...

مىن ئەينىڭ خەلق سۇراش بىلەن ئۇلگۈرە ئالماڭ، - يەشلەر
قايدىنىر ما، يۇمۇرغا، سۇت، ئىككىمەككە تاپ كىتىدۇلار...
ئۆزلەرنى ھامان بىر بىر ئارتلىق سۇيلىلەر، سۇراشلار ئىدى...
بايلىقى قىسقا چەچلى شادرا قىز مىڭا، تورى قاراب تۇردىدا:
- ئەتكەن سىنى بىك يارانا ئىدى... ئىسەن ساۋقايتىس دىيىپ
ھامان تلى ئىدى، دىدى....

مىن بۇنى تانىمادىم:

- سىز كىم قىزى بولاسىز، سىڭلىم؟

قىز ئۆپكەلەگەن تاۋىش بىلەن بىر ئىكەنلىكىنى:

- آباۋ!! خاراب ئىكەن؟! ئۆزىڭنىڭ بۇرۇنقى كۆرۈشۈڭنى
شۇلا ئىسەن چىقارغا يارىمىنى؟! .. مىن سىزنى بىردە، ئۇنۇتمادىم...
كېچىكەن بولسامدا، مىن سىزگە ئىيەرب چىلەككە يۇرى ئىدىم، دىدى.
مىن دە تۇسىرلەدىم:

- خەزىر تانىمىم: سىز ساڭا باباي قىزى مىڭجامال، بىت!

توتاش شادلاپ كىتىدى...

- يارى، بۇ ئۇنلەي خەتەن چىقارمايىسىز ئىكەن ئەلى بىز
يەشلەرنى، دىدى، دە ھىچ كەمدەن سۇرامىچا نىتىمىچا، كامىل حوجا خاتىنى
كېك ئۈستەلگە چەينى ئۆزلەدى، بىزگە ياساپ ئىچەرە باشلايدى...
سوز آقۇنلاپ ئۆزگە كىردى.

غىلاچىنى ساعىنىلار. بىك، تىرىشىپ، ئۆزلەشكەن قەبىرلەرنى تاپا
آلماق... ھالىق سۇيىلەرنى بويىنچا آتلىغان يىرلەرنى - «يەشلەردەن -
زارىف باباي بىلەن غىلاچىدىن آيىزغا» دىيىپ تاش يازىپ قويدى، دىلەر...

كەلەر كېتكەن، كەلەر ئۆتەرلىگەن، كەلەر سېرىدەن حورسەرگەردەن
بولۇپ قايتقان - شولارنىڭ بارىن بىرەم - بىرەم سۆيلىدىلەر، ئۆتەرلىگەن
مۇئەللىملەرنى ساعدۇلار...

سوز بولارغا جېتىكەچ، مىڭجامال تاعى ئىلگە كېلىدۇ:
- عىرفان باينىڭ زەينەبىن بىلەن بىرەم. شول ئاتالارنى، خەلىل
موللار، تاعى ئەللە كەلەر بىلەن بىرگە سېرىگە قاچقان ئىدى.. ئىركوتسىكىدا
ئەللە نېنىدى بىر تاتار ئەفەتسەرئىدە كېيەوگە چىققان ئىكەن.. بىر قەتە
ئۇچۇن ئېرىن ئاتقانلار... قايا بارغا بىلمەيچە كېرىن زەڭگەر چىشمەگە
قايتىدۇ... خەزىر بىزنىڭ كەلۈپدا كۆچىر يازۇچى بولۇپ خەزىمەت ئىتە،
دى... بىز، آڭا، دى، پايوك بىرەمىز، ژالونىيا بىرەمىز، دى. ئەللە كەلەر،
ئەللە نەرسەلەر، تۈرۈندا تۇرۇپ تاۋاش بىلەن سايرادىلار - سايرادىلاردا:
- بىز سىزگە كۆڭلىسىز لىزىگە ئىرك بىرەمىز.. ھەر ۋاقىت تېك دە ياتىرمايمىز..
دۈشەنبە كۈن بىزنىڭ ئورتاق كېچەدە، ئۇزۇلگەن آياغىنىڭ تارىخى
سۆيلىرىنىڭ، زەڭگەر چىشمە بويلىرى بوندى خەللەرنى ئىشلىتىرگە بېك
سوساغانلار... يارىمى؟ دىيىپ، مېنىدىن قات-قات ۋەدەلەر آلاچ،
شاۋلاشۇپ چىقىپ كېتىدىلەر. لايىق نىكىرەيىنەن بىرسى دە ئىلگە آلمادى.

كورەسنىڭ، شولاي مېنىدە زەڭگەر چىشمەدە قالام ئىدى!!
بوسى، ئۇزاققا - غومۇرگە قالو بولار.
بىر آياق بىلەن چىت ئىللەرگە كېتىپ يۈرۈ مۇمكىن بولماغانغا
مېنى ئىدىنى قالغان كۈچىمنى شوشىن آق ئىدىل بويلىرىغا باغىشلارمىدۇ،
آخىرىنى. ئىشلەرمى، غەينە مېنىم يولداشم بولار.

خاتىمە

I

كىچ زەينەب كەردى.
دونىا دېگەن ئۇيغۇر، بېت، آدەم بالالارنى: ئىلگەرى قىزل
چەكەلەر ئۇستۇنىدە، ئۇچۇن بىنا يۈرى تۇرغان آق كۆبەلەك كېك

ماتور، لا كىن جېڭل حۇلۇقلىق بىر تۇتاش ئىدى بولسا، قۇرمۇش نى در؟
 ھەسرەت نى در؟ بىلىمى ئىدى.. ھەر قايدا ماتورلىق ئىزلى، شۇنداق
 باشقانى كۆرمى، بېك ئاز نەرسەلەر ئۇچۇن دە ئۆزىنىڭ ساق كۇمۇش
 تاۋىشى بىلەن بۇقۇن باقچاننى جانلاندىر ب كۈلە ئىدى...

ھەزىر ئاۋىشنىدا ئىككى ساقلىق يوق.. ئالاي موزىقالىدا
 توڭل.. بىر ئاز باسنىق، بىر ئازغىنا بولسا، ئىش، ئورنىدا، دۇنيا، ئورنىدا،
 ئويلى، سۆيىلەگەننى ئىككى بىلە...

ئىككى ئىرىكە، ماتور يۈزدە ھەزىر بېك ئازغىنا جېددىلىك
 كۆرۈنە.. كۆز لەرنىدە، ئول تېرە ياققا نور چەچە، ئويىن كۈلىكى چەچە،
 جېڭىللىك چەچە تۇرغان كۆز لەرنىدە ھەزىر ئىككى نورلار، ئىككى
 ئىرىكەلەر ئۈستۈنە ئىندى در بىر، ئوي قاتناش آفل پەردەسى
 قاپلان ب تۇرا...

آور يازمىشلارنى ھاقىدا قايمىر نەرسەلەر ئىشتىكىنىم بار ئىدى...
 شوڭا كۆرە، يارالارنىدا ھاقىدا تۇرۇشام... كۆپۈك ئۆزىم سۆيۈلە
 ياعىن آلاسۇرەم، لاگىن قىز ھىچ بىر يەشمى، ياكى يەشمە آلمى..
 قاچان زەڭگەر چىشمەدەن، ئۆيىش يۈككە تۇيەن ب چەب
 كېتەر.. نېچك دۇنيانىڭ ئەللە قاي بىر لەرنىدە قوللا سۇرۇلە كېلگەن
 قاچاقلار كارۋانىدا قوشۇل بىرگە آعالار.. شۇنداق شۇڭ قايىلاردا
 بولالار، نىلەر كۆرەر، آخىردا زەينەب ئاغى نېچك بوندا قايتىب يىغلا-
 ھەممەسىن ھەممەسىن آور، ھاجىيى ھەسرەت بىلەن سۆيۈلەب بىرە...

ئېڭ آورى بو تۇتاش بىلەن ھەلىگە تۇشكەن ئىكەن!

زەينەب سىر ساعىرلارنى بويىنچا قاچاقلار كارۋانى بىلەن آغىل ب
 بارغاندا بىر يەش ماتور تاتار پىراپىشىگىنە عاشىق بولا... كۆز لەرنى
 چىبەر ئىدى، كۆڭللى سوزلەر بىلەن كۈلدۈرە بىلە ئىدى، دى. ئەتەلەرنىڭ
 آيىبىنى قارامى، شوڭا كېيەگە چىعادا فرونىدا قالا... آتەنلار، آيىلار
 يۇرۇگەندەن سۇڭ، ھەسكەر بولۇندە، بولار بىزنىڭ قولغا ئالغۇلەر...

بىزگە خىزمەت ئىتە باشلىلار.. يىكەت ئىنىدى بىر جىنايەتدە غەيبلەنە -
 اتلار. زەينەب قارىندىنى ئىككىنچى ئايلىق بالاسى بىلەن ياپاندا يالغىز
 قالغان كىچىك خەلىپەگە تۇشە... ئاقتىق بالىداقلارنى ساتسا، ساتسا، تومسكىگە
 كېلەدە بىر، ئورس ئەفەندىسى بىلەن تۇرا باشلى... ئايرىلار.

ئاندىن سۇلۇ، بىر ئاتار ئىسپىكولەنت يول يوينچا زەينەبىنى
 ئوزۇن سۇيەر كەيلىسا، ئىزى، ئوفاغا چاقىلى كىتىرەدە تاشلى.

غېرقان باي بولاي جىگىلەگەن.. ياپونىيىغا جىنمىچە توقتالمايم،
 دىيىپ كىتىكەن ئىدى، دى، سوزىدە تۇردى، دى.. ئوزىدە، ئورنى
 خەبەر يوق.. خەزىرى بىندى، ئىمىش، ياپون بىلەن زور سەۋدە يۇرتى،
 ئىمىش دىيىپ سۇيىلەر، دى.

ئىككىنچى ئور فاجىيە ئىچىدە خەلىپە كېلىپ ئۆلگە...

ئول ئىسكىنەدە تەنچە، ئىككىنچى مەرتىبە زور ئاچما بىلەن
 خەسكەرلىككەن قۇتۇلا...

قايدىدا، ئۇستۇندە ئۆلەكلىلەر.. ئالدىلار.. فرونتقا ئوزاتالار..
 بارلىق - يوقلىق يارم يارتىنى پىراپىرشىك بولۇپ كېتە.. كالىچاك
 بىتىكچ، بىزگە چىغا.. بىر ئاز زىنداندا، ئوتۇرتالار... ياكى ئادەم ساتى -
 ئالغا تۇتۇنىپ قارى.. ئۆلەكلىلەر، يابىق چىعارالار...

خەردان سىمى پالات شەھەر ئىچىدە كېلىپ، ئاتىلار، ئايىلار بويىچە
 توقتالماي، كۈن تۇن ئىچە باشلى، سىڭىز كۈزگى قارا كۈي تۇنلەرنىڭ
 بىرىدە بولمە ئىشلىگەن ئارقىلىق ئاچما قويا، تەرەزىلەرنىڭ قالىق پەردىلەرنى
 بۇتۇنلەي تۇشۇرۇپ نەمەندە ئاچما قويا، ئاقتىق بىر پۇلە بىلەن ئوزۇن ئۆزى ئۆتۈرە!!
 بۇلارنى سۇيىلەندە زەينەب رېدىكولنىدىن يالغىز چىعارىپ يەشلى
 كۈزلىرىنى سۇرتىدە ئېزىشنىڭ ئاقتىق سوزلەرنى يازغان كەمەز
 كېسەلگەن مېڭا بېرىدۇ...

بىر چىتىكە: «بو يازونى شاھباز بىلەن سۇلتانغا كورسەتسەڭز ئىدى» دىيىپ قويلىغان..

آشەچ كوز يورۇتەم:

— سىز تۈزەچەك تۇرمۇشنى مېن كۈتەرە آلەيم... ئلكى كۈنلەرنىڭ، ئلكىڭى ئىدىياللارنىڭ قاچان دا بولسا، ياكى ئادان بىر قايتوونا ئىمانم قالمايدى... مال بىتى... يۇرت - يېرى كېتىدى... دەرد، وۇجىدان دا قايدىرىوۋالدى. ئەيتىڭىز، نى بىلەن يەشىم؟...» دى..

فازىلنىڭ آتالارى زاهىد ھەزرەتلەردە، شولاي تارالغانلار... موللا ئوزى سىيى پالات شەھەرىدە تېفەن ئولە... ئۇستاز بېكەسىنى آقلىدى يازا... ھەزر قايدا ئىكەنى مەعلوم توگىل، دى...

تىك فازىل ئوزى گەھامان بىر شەي ئىكەن ئەلنى... كالجى كىدان ئۇمىد كېسىنىڭگەچ، فازىل مەڭ آزاب بىلەن باشقىرلارغا ئېلىپ قوشۇلا... شولار آرقاسىدا ئوزى قۇتقارا... بۇتۇنلەي بىزنىڭ ياقىغا چىغا.

ھەزر ئىندى پارتىدا آغزا، دى... بېك، تىرىشىپ، پېل باغلاپ بىزنىڭ يولدا ئىشلىنى، ئېمىش!!

— خاتا، بولدى بىزنىڭ ئلكىڭى يوللار... ئەرمەگە قان توكدىك

بىز...

دىيىپ ئەيتە، ئېمىش، دى... ئوزى مەسكەودە، تۇرا، دى. ناتار جۇمھورىيەتتە خالىق كامىسارى ئېتىپ چاقىرىغانلار ئىدى، ھەزرگە بارماق ئەلنى، دىيىپ ئەيتە ئېمىش، دى.

فازىل خاقىدا زەينەبىنىڭ تىگىن واقتىداغى آچوۋى - ئوزى آلارغا تەلەمەۋى يۈرەگىدە نى ساقلىنا بولسا كېرەك...

سوز، ئول تېرەگە جىتىكەچ، توتاشنىڭ كوزلەرىدە نېندى بىر ئەرنى قاتناش ئوپكە يالترى. گوپە، ئەگەردە، شول ۋاقىت فازىل مېنى يەش گۇناھسىز، باي كۆيەچە آرنىدىن كېلىگەن مالم بىلەن آلغان

بولسا ئىدى، بو ھەسرەتلەر آڭداد، مىڭادا كېلمەس ئىدى دېگەن بىر
ئۆي يەشەن تېزلىگىن بىلەن ئاڭ مېيىندەن ئۆتە. يەنى مىڭا شولاي تۇيۇلدى.
زەينەب كىنەت، ئورنىدىن قوزغالا:

— سىزنى بىك آرئىدىم، بوغائى... ھەفۇ ئىتىنگىز... دى...

— رەھمەت، دېم... كۆپ ھەبەرلەر سۇيىلەدۇڭىز، دېم...
قوللار قىسام...

لاكىن بو قوللار ئىندى، آخرى، بايتاق نەرسە كۆرگەنلەردىن...
ئىلگىرگى مامق كېك يۇمۇشاق، نېچكە، آق، ئۇزۇن بارماقلار ھەزىر
توپاسلانغانلار... سوڭقى ۲ - ۳ يىللار ئىش شولاي ئۆزگەرتكەنلەر.
ئەيسەنلەشپ چىعاراشلىق: سىزگە بىك رەھمەت، يۈرگەم بىر ئاز بوشادى، دى
— فازىلىڭ ئۆزىدىن ھات يوقىمى، دېم.

— مىڭا يوق... سىزگە تابىشۇرغا دېگەن بىر مەكتۇپى كۆپىدىن
ياتا... دى. ئۆزى مەتۇر ئىرگەلەپ يىلمايا. مېن شىلتەلىم:

— زەينەب ئېيدەش، بو - نى ئىش؟ سىز ئىك مىڭا ئالب كېلمەگەنسۇ؟
توتاشىم ئىرگەلەندى، كۆزلىرىدە ئىلگىرى زاماننىڭ نورى،
قوشقانلىقى يالتراب كېتىدى.

مەتۇر يىلمايىپ، بىلەن، باشى بىك ئازىغا بۇرغىلايدىدا، ياقىن تالاش
بىلەن:

— سىزنىڭ بىلەن تەمى بىر مەرتەبە، ئۇزاقلاپ، سۇيىلەشپ، ئوتۇرغا
سەتە بولمىسۇن ئۇچۇن، مېن ئانى بو يولنى يورنى كېتىرمەدىم، دېدى.
— ئېرتەگە كېچ، دى، مىڭا چەيگە رەھىم ئېتىڭىز! مېن سىزگە
كۆرسىن: ئۆزىڭىزنىڭ ئىلگىرى ئۆيىڭىز، ھەزىرى مەكتەپنىڭ، كېرەك
بولمەس مىڭا بېرىدىلەر... مېن ئانى قورچاق كېك مەتۇر تونام...
كىلىڭىز... ھاتىڭىزدا شۇنداق ئوقۇرسۇز!، يارى، بېت؟ دى.

قىز چەكەكلەر چىكەيەسىنى ۹

— رەھمەت، دېدىم، بىك وانئىلىب قايتقانمىن... آندان سوڭ،
مېڭا، بېت، سىزنىڭ، بول سارايلار ئىزغا مىن - تۇشۇپ يۇرۇلەر، ئويىن
ئوڭل ئىكەنن ئوزۇڭىز دە بلەسىز!!! دېم.
زەينەبىڭ يوزۇننە، كوزۇننە ھەسرەتلىق تۇس چىقتى، گويە، ئىلگىرى
واقتلارن ھەتەرلەدى:

— نى ئىشلەمەڭ كىرەك؟ تاۋلار مۇ ھەممەدكە كېلەسەلەر، مۇ ھەممەد
ئوزى آلارغا بارغا تېيىش، دېلەر، بوغاي... يارى، ئىرتەگە كېلىرمىن...
— ھەيولنى كىچ!!
— ھەيولنى كىچ!! دېب قوللارمىنى قىستىدا چىچ كېتىدى.

۲

يەشلەر بلەن يەچەيكەڭ بىرگەلەش بويىغان «تياق» لەرى ھەجىپ
دەرەجەدە جانلىق، كۆڭلىنى بول چىقتى. بىك سوساھانلار بولسا كىرەك،
آولنىڭ بۇتۇن ھالقى دىيەرەك — ئىرى ھاتىنى، قارتى — قارچىنى،
بالاسى — چاچاسى، كېلىنى — قىزى، يىك جىلەنى ھەممەسىنى عىرفان باينىڭ
يۇرتى ئىچىنە تولغان ئىدى. باينىڭ زور زاللارىدا بو چاقلى
جەمەتەتنى سىدىرا آلاسلىق بولغانغا، بىك كۈبلەر كرودەن مەھروم
قالدىلار — كىرى كېتىدۇلەر، ياكى ئېشىكىدەن، تەرەزدەن، تىڭلاپ قاراپ
آزابلاندىلار...

كېچەدە بىر ئىچى نەرسە مېڭامال ئۇيۇشىدىغان ھورنىڭ جىرى ئىدى.
شوندى كۆڭلىنى، مۇڭلىنى چىقاردىلار، كى، ئۇزۇن، ھەسرەت كۈيىنە:
آق ئىدىلەكلەرنىڭ يارى بىيىك،
مىز دەڭگەنى بارا بىر كىيىك؛

سو سېمەگەن دەڭگەنى گۈللەر كېك،

كۈنەمىن يان ب كۈيۇب..

دېگەن جىرلار بلەن مۇڭلانغاندا زال ئولم، قىلىنغا باتتى، ھالق
فايدا ئىكەنن، ئۇنۇندى، شول تېرەن ھەسرەتلىق مۇڭ بلەن، شول

موزىقا ئوڭعايىنا آق ئىدىل بويلاپ آفۇنلار، شولاي آعب بارغاندا
ئىككى ياقداغى بىيىك ناولارغا، آللى، فزىلى چەچەكلەرگە فاراب، حايран
بولۇنلار. شول زور يىلعالار، قارت ئورمانلار، شول ماتور چەچەكلەر
آراسىدا آقغان قانلارنىڭ، ئوڭلىگەن كوز يەشلەرنىڭ، چىڭلىگەن
ھەسرەتلەرنىڭ ھەممەسى يۈرەكتەن كۈتەر ئىلپ باشقا مىندۇلەر، آندىن
دۇنيانى قاپلاپ قاتىنلاردا، آق قۇش بالالارنى كېك تىز ئىلپ مۇڭلانغان
يەشلەرنىڭ ساق موزىقلارنى بىلەن قايادىر يوعالا باشلايدۇلار، كۈككەتاپا
مىنب بىزنى قۇتقارالار كېك بولىدى.

قول چاپو ھىچ كىمنىڭ ھەتۈنە كىلمەيدى، موزىقانىڭ، جىزنىڭ
توقناغانى، يەش توتاشلار، موزىقانتلار چىچ كىتې، ساھنا بوش
قالغاچ قىنا آڭلى آلۇنلار.

كېچەدە گى باشقا نەرسەلەردە نېچكىر خالقنىڭ يۈرەكتە ياتىدى...
بۇندا ناماشاچى بىلەن ئويناۋچىنى آيرو قىيىن ئىدى.. ساھنا
بىلەن زال نېچكىر كۈڭلەن بەرلىشەلەر كىك، بىرگە، ئوينايلار، بىرگە
جىرلىلار، بىرگە بىيىلەر كېك ئىدى.
آھردان مىنىدە كۈچلەندۇلەر.

آياقنى قويدىم، قولتىق تاياعىنا تاياندىمدا كۈتەرلىم...
— «ئۇزۇلگەن، ئوڭ آياقنىڭ تارىغى» دىيىپ شايارتېراق
باشلاغان ئىدىم.. ئۆزۈم تەلەمەسدەن زورغا كىتې بارغان.. دورت يىللىق
دولقۇنلار خالقنىڭ كوز آلدىدىن شاۋلاپ ئوتىدى... بارىدا سۇيەلەندى.
بۇرۇۋا كەبەسىندەگى پۇتۇلار جىمىرلىدى... ھەزرىگى زامان
ئەبۇجەھلەرنىڭ باشلارنى، ئۇزۇلدى... سېر سىزلىقلارنىدىن، بالتىق،
قارادىڭىز باتقاقلارنىدىن كۈتەر ئىلپ، بىزنى جۇنارغا قورقۇچ آوزلارنى
آچىپ، كىلىگەن آرداھالار قىلچ بىلەن نورافلىندى، نەجىس سۇيەكلەرنى

ئوتقا ياعلىدى... دۇنيانىڭ تۇرلىق قارانعى پۇچىقلارنىدىن قارا توفان بولۇپ بىزنى باتىرىغا - يوق ئىتەرگە كىلگەن بارلىق قارا كۇچلەر بىر سىلتەۋدە ئۆزلەرنى يوقىغا چىقىدى...

ئۆزىمنى، ئۇنۇتسىم... ھالىقدا مېنىم سوزنى ئىشىتمى، شول دولقۇنلارنىڭ شاولاب بەرلىشىۋەرن ئۆز كوزى بىلەن قاراپ ئوتتۇرا كىك ئىدى...

مىليونلارچا عىلاجىلارنىڭ توڭلىگەن قانلارنى، مىڭلەرچە، يۇزمىڭلەرچە سۇلتانلارنىڭ ئۇزۇلغان آياقلارنى، بولار ھەممەسىنى ئىدە شول بۇيۇك دېڭىز دولقۇنلارنى ئىچىدە بىر تامىچىغا بولۇپ قالىدى...

ھەلىم بىتتى... كوز آللارم قارانعۇلانىدى. آوزم كىيىدى.
- توعانلار، بۇگۈنگە جىنەر، دىدىم. آرتق كۇچلەمەدىلەر. آلقشلاب كوتەرب آلدىلاردا، سوبىردىلەر...
مىندە بىر آز ھوشىمنى جىيىپ ياق ياعىغا قاراندىم.
قارشىدا زەينەب ئىدى.

۳

بونى-ھاتىنەنى، توتاشىمى، ھانمى بىلىمى - ئىيتىرسىڭ، غۇمورىمدە بىر ئىچى كورەم. شولاي، بولۇپ ئوزگەرگەن ئىدى، ئول بۇگۈن!
بويىن، ئوزۇن، تالچىقداي زىفا... ئۇزۇنچە آقسىل يۇزىدەگى، زور كوڭلەم كوزلەرنىدەگى يەش ماتوراق بۇگۈن ئىچىكىر تىرەن بىر مەنە بىلەن نورلانغانلار.

بىتتى، ھەممە نەرسە بىتتى دىي زارلانسادا، قالغانى بار ئىكەن ئىلى؟
آياقلارنىداغى ماتور، ئوقالى، توفلىلار، ئويىناب تۇرا... ئۇستۇندە آق يىفە كەن تىگىگەن پىلاتيا، زىفا بويىنى تاغىدا سۇلوراق ئىيتىپ تارتىپ، بىلىنى، كوكرەكنى كوزگە ماتورلاپ كورسەتە... سادە، لاكىن كىلىشلىنى ياسالغان پرىچوسكا ئى تاغىدا آچا تۇشە... ئوزى ئىلكىكى، ئويىنچاق

كوبەلەك دە، كىچەگى ھەسرەتلىى خانىم دە توگل: تىشقى چىكل، ئوينچاقلىق، ئىركەكلىك بلەن ئچكى ھەسرەتلىى تىرەنلىك برگە جىيلعان كىك ماتور فاجىيىى، تۇيىى بىرلەر.

— بو قىزنىڭ يۇرەگى يارالىى، لا كىن يۇزى، كوزى ماتور يىلمايا، دىب، ئويلاىم. ھەم چىندان دا شولاى كورنىدى، ئول!
ئوزى كىلىب سوز باشلارمى دىگەن ئىدىم، بولماىدى، ئىشارە ياساىم يىلمايىپ كىلدى:

— ماقتاۋنى بلىمىم، سىزگە كوگلىمەگن ئەيتەم:
— يۇزىڭىز، كوزىڭىز يىلمايا، لا كىن يۇرەگىڭىزدە تىرەن يارا كورەم، دىم
جاواب بىرمەدى، قولمىنى قىسىدى دا:
— آى، ئەيتەمەڭىز مىڭا آندى سوزلەرنى!!

دىب، قايناب، شاولاشىپ تۇرغان خالىق ئچىنە كىر بىوئالدى.
مىن آڭا، ئۇزاق قاراپ، تۇردىم.
كىچەننىڭ باشىدا بىرنچىلىك رولى مىڭجامالدا كىك ئىدى.. زەينەب
چىتىدىن كىلىگەن قوناق كىك، ياتىراق بولپ يۇرى ئىدى..
ئىكىن پەردەدە ئوتىمەدى —، ئول ئوزىدىن ئوزى كوتەرلىدى،
ئوزىدىن ئوزى كىچەننىڭ خانبىكەسىنى شاھزادەسى بولپ كىتىدى.
آول يىكتلەرى بلەن ماتور ئىتىپ قوشتانلانا، آلاىر بلەن چەنچىشىپ
آلا، قارىلار بلەن قارىقلارنىڭ كوگلىنىدە بىر ئىكىن ياتىش سوز ئەيتىپ ئوتە..
قىزلارنىڭ قالفاقلارنى تۇزەتىپ قويا، بىردە رەنچىمەسلىك رەوشىدە بويلا تىيانىڭ
مىنە بو سىرلارنى يىشايتا تۇشىشەك، تاغى ماتور بولاسىنى دىب كىڭەشلەر
بىر... ۵

شولاى بىر كىچەدە ھەممەنىڭ ياقىنىنى — دوستى بولپ دا كىتىدى..
سافا باباى زەينەبنىڭ آرقاسىدىن قاغا:

— بىك جىلپىزەك نەرسە ئىدىك، سېز سالىقنىڭ ئۆتۈرۈپ قان ئېكەن
سېنى بالام، دى...

قز قارتىغا ئېرىكەلەن، سېنى، ئوزىنىڭ كوزلەردە يەش يالترى:
— آى، بابا قايم، ئېسىكە تۇشۇرما، ئول خەللەرنى!....

دى دە آق قۇش كېك بېيىپ يىكتەر، قزلار تۇركۇمۇنە بارب قۇچاقلارنى
كرە...

كېچەنىڭ ئېك قزو ۋاقتىدا مېڭا مېڭامال كېلدى... ئوزى خەجەپ
شاد: يۇزى كۈلە، كوزلەرنى كۈلە، تاوشى كۈلە:

— سېڭا بېك ياقىن بېرىشى كېلدى... خەزر چەقسەن، دېپ ئەيتە،
باقچا ئىچىدە ئۆيىگە كۆتۈپ، ئوتۇرا، دى.
— كەم؟ دېم.

— يوق، يارامى، ئەيتەمسەكە قوشىدى، كېچەدەگى خالىق بىلمەسەن دېپ
ئەيتىدى، دى...

آياقلارنى، تايماقلارنى كۆتەرەم؛ خالىق يول بېرە... چەب كېتەم.

۴

ئۆيىمە كىرگەچ، قارشىما كىلگەن كىشىدەن آبدۇراپ قالدىم...
كەم بولر، دېسەن؟

ياڭغانا قايتىپ مېنىم بولمەمدە، ئۆستەلەردە چىشىمىچە، كۆتۈپ
، ئۆتۈرۈپ سىزگەدە بېك ياقىندىن تاش — مېنىم بالالىق يەشلىك دوستىم،
بىر آرادا جان دۇشمانىم، خەزر تاعى قەدرلى ئېيدەشم بولغان فازىل
توغان ئىدى....

فازىل!! فازىل!!

— سېنىم دوستىقاي!!

— سېنىم توغانىقاي!!

دېپ قۇچاقلار يېزىغا آتلىق..

برنچى سەلەمدەن، برنچى سوزلەردەن سۇڭ ئۆزىدەن دە يەشمىچە،
— قايى يىكت، كۆپ ئۆزگەردىمى؟

دىگەن كېڭ يۈزىنە، ئۆست باشىنا، ئۇزاق قارادىم....

ئۆزگەرشى بىك زور دە، بىر دە يوق دا!

آياقدا زور ئىتك، سالدات پۇستاۋىدىن تىگىگەن گالىفى چالبار
بىلەن كىلىشلىق فرىنچ؛ بىلدە، آرقادا قايشىلار، سارى كاپور، آنڭ ئىچىدەن
ناعامىنى كۆلەمى باشىن چىعارىپ قاراپ تۇرا...

گەۋدە نىق، نازا، قاتى كۆرۈنە؛ ئىككى كۆزىدە كۆپ چىنقىغانغا، ئۇ چىشى...
ساقال مېيىنى ئىلە دە قىرا ئىكەن. لاكىن، ئۇزاق يولدا بولۇپ،
ياڭاقلىرى مېيىق ئورۇنلارنى كۆگەرتىپ. يارتى قارالب كىلەر، ئىرنىلەر
كۆيگەن، قارا سولۇن كۆيىپ بىر ئارقى قانلىق ئەسەر كۆرسەتەر.
فازىلدا ئىك بىر يوق ئىدى... كۆزلىرى ئىككى كېڭ مانور،
آقلىق، لاكىن تىرەن بىر ئۆي بىلەن قارىلار... كۆز تۇبلەرنە،
ماڭلاى، ئورۇنلارنى تاپا، سوزلغان تىرەن جىيىرچىلار، ئىككى چىكە دە
آرا تىرە يالتىراغان آق چەچەر يىكەن سۇڭى بىر نىچە يىلدا كۆپ
نەرسە، بىك كۆپ جافا كىچىرگەن كۆرسەتەر...

كۆزلىرى تۇرۇپ قارادىم:

— سىن دە شۇلاى تىر قارنابىسكىمى ئىكەننى ئىيدەش، دىدىم...
ناچار ماحوركانى كىتابدان جىرتىپ آلغان كەۋزگە تۇرە - تۇرە:
— باردى، سۇلتان، مېن كىچىرگەن جەھەننەملەر بىر مېنوتدا
آدەمنىڭ چەچلىرىن بۇتۇنلەي آعارتسالاردا غەجەب توگل! دىدى...
ئەنكەنىڭ ساماۋارنى، چىنابىلارنى ئۆستەلگە كىلىپ ئوتىغاندا
فازىل مېنى ئۆزىنىڭ جەھەننەم، ئوتلارنى ئىچىنە آلب كىر كىتەن
ئىدى ئىدى. سابى چاقلاردا، يىكت واقتلاردا مېن آنڭ فىكر آغۇشى
ئىچىدە بولغا - بىرگە آعارغا ئۆيرەنگەنمى.

«سۇڭھى يىللاردا بولۇپ كېچكەن، سىنقى دۇشمانلىق بىزنى، ئوت بىلەن، سو
كېك قارشى قويسادا، ھەزىر تاغى شول ئىلگىرى ھەل قايتىدى - بىزنىڭ
مىلەرنىڭ، يۈرەكلەرنىڭ يوللارنى تاغى بىرگە قوشۇلۇپ آغا باشلادى، بوغاي.
كوب سوزدەن سۇڭ مىن آڭا مەسئەلەنى، تورى قويدىم:

— پارتيياغا كىرۈۋاتىدىغان بىلەم... مەسكە دەپ بايتاقدان ئىشلەۋاتىدىغان
ئىشتىم... آچىغىن ئەيت:

«يىلچى بىلەن آنىڭ آتاسى زارىنى قارتىڭ قاننى سىنىڭ قولىدىن
تۈگەلەن؟ بو بىر.

«ھەزىرگى ئوزگەرشىڭ ئىچىلاش كۈڭلەنمى، ئەللە جان ساقلاۋ
ئۇچۇن، تاغى ئىلگىرى كېك ھالقىڭ باشىغا مېن، ئوتتۇرى ئۇچۇنمى؟
مەنە بو ئىككى!

«فازىل يەشمەدەن: كۈزلەر ئۇمە، تورى قاراب:

— ھەزىر آتە ئوتتۇرىسىڭدە مىن سىنىڭ قولىڭدا، دۇرۇستىن
ئەيتەم: يىلچى بىلەن زارىنى باباي مەرحۇملەرنىڭ غازا ئىلى مىن
تۈگەل، لاكىن، نەسەم، ۋاقتىدا، ئول غازا ئىلىنى توقتاتمايلا ئىدىم مىن،
دىدى...

— ئىچىلاشنىمى، باش ساقلاۋ، ھالقى چىلەكەسىنە ياكى ئادان آتلانۇ
ئۇچۇنمى؟ دېسەڭ... سىن، يېت، مىنى بىلەسەڭ؟!
— بېك ياھىشى بىلەم!

— بىلەسەڭ سىن: مىن دە ئىمان بىلەن ھەمەل بىر ۋاقتىدا آيرىلىمى،
آيرىلا ئالى...
— ئانىدا بىلەم...

— ئالارنى بىلەسەڭ، سىن مىنىم شىكىللى بۇزلەرچە، مەڭلەرچە فاز -
يىللارنىڭ، ئىۋانلارنىڭ، پىترۇفلارنىڭ ئور تراگىدىيەلەرنى بىر ئىككى سوز
بىلەن آڭلاپاچەسەڭ!!

«فازىلنىڭ كۈزلەرنى تىرەن ھەسرەت، بۇلۇتتى ئوتتۇرى كىتكەن
كېك بولدى، ئور ھەسرەتلى بىر تاۋىش بىلەن دەۋام ئىتتى:

— زور سوزلەر بار ئىدى... دى... برەولەر بۇيۇك روسىيە، دى
ئىدى، واتان، دى ئىدى.

بىز تۇرك — تاتار بايراعى، دى ئىدىك. مىللى آزادلىق نامىنا چىققا،
كالىچا كىكتا غىلىق... خالقنى آلاغا چاقىردىق. عىلمەننى تالانتىمىزنى شولارغا
قۇرال ئىدىك... بولقلار تۈزۈپ بىردىك، آق ئەفەيتسەرلەر بىردىك...
ئىشچى — كرەستىيەننىڭ پاللاچلارنى بولدىق...

— لا كىن، لا كىن نى نەرسەگە ئىرىشدىك؟!... بىزنىڭ كىك ئىچلاسن
كوڭلىنى زىيالىلارنىڭ آلبان نەتىجەسى... ئىز شىكەن حەقىقەتنى بىرگە
بولدى: ئىوانلارنىڭ دا بىزنىڭ دا، ئول بۇيۇك بايراقىلار، شىعارلار ھەب
مەسىنى آلباوت بىلەن بورژوۋانىڭ يىرىن، سۈۈن، بايلىغىن، آلتىننى
ساقلىرىغا، آرتىرىغا بىر قۇرال غنا ئىكەننى كۈن كىك آچلىدى... بىز
ھەممە بىز شول يولدا ئىشلەۋچى آھماق، سوقىر، ياكى آڭلىنى لا كىن
ساتلىق آگىنتىلارغا ئىكەنلىگىنى ئور قانلىنى كۈرەشلىرى يالقۇنىدا بىزگە
ريۋالىيوتسىيە نۇرى بىلەن آچىق مەغلۇم بولدى...

ئۈزۈم ئۈزۈم قىزىغانچ بولدىم... خورلاندىم... نىچە مەرتەبە ئۈزۈمنى
ئوتۇرگە تلىدىم...

... يوق دىدىم... پىرولىتارىياتقا بارام... ئول مىنى آڭلار،
دىدىم... غەفو ئىتەر، دىدىم...

مىنە شولاي ئىتە، بىز كىچە تابىغان تەڭرىلەرنى، ئوتقا ياقىدىق...
كىچە تابىغان آللالارغا ھەزىر تابىنا باشلايدىق...

— بولارنى ياكى ئادان بىر قات تابىماۋىڭا كوزىڭ جىنەمى؟
... جىنە، مىڭ مەرتەبە جىنە: مىن تۇرمۇشنى، تارىخنى آڭلادىم:
بەلىكى، تاعىن ئور كۈنلەر، تاعىن جىڭىلەر بولدى، لا كىن ئىدىلنىڭ
سولارنى كىرگە آغزو مۇمكىن بولماغان كىك، بۇتۇن دۇنيادا
تۈۋۈپ كىلىگەن آزادلىق ھەرەكەتلىرى دە باسارغا مۇمكىن بولماي چاق...
بۇ ھەرەكەت جىڭەچەك...

فازىل سۆزى بىر - بىر مەس، ئورنىدىن تۇردى، تەمەكى تۇپچىگىن مېچكە تاشلادى، ياڭدادان مېنى قارشىما كېلىدى. كۈزلەرنىمە تۈرى قارادى.

— بىلەسكىمى، سۇلتان؟ دى، مېنى بىر آشەچ ئىش بىلەن قايتىدىم... ئىرتەگە سەھەت دورىدەگى پويىزدا كۈلگۈرگە ئېشىلىمىن، دى.

— نىك بېك تىز؟.. نىندى آشەچ ئىش، ئول؟

ئېلىش مېنى يانئىما، ئوق كېلىپ، ئوتۇردى: مېنى، توعان، خەلى مەرحۇمنىڭ سىڭلىسى زەينەبىنى آلغا قايتىدىم» دېدى. خەجەبىسىنى قارووما قارشى ئۆزىنىڭ بو فېكرگە نېچك كېلوون، ئوزاق، خەسرەتلىرىمەش سۇيەلەپ بېردى. مېنى ئەلبەتتە قارشى تۇشمەدىم... يارى، دېدىم. توتاشنى چاقىرىدىم. فازىل آوزىدىن چىققان تۇتۇنلەر ئىچىدە سۇيلى بېردى.

سېزدە ھەلەك بولغان آناسى خەلىل موللاننىڭ خەلەرن، آقلىدىن يازىدۇنىدىن يوعالغان آناسى جېهان، ئۇستاز بېكەتنى ئۆزىگە كىشى بېيەرولەرن، خەزر قايا آشەوون، آلدا نىندى پىلانلارنى بارلىن، كاماندىر وفىكاسنىڭ واقتى ئۆتۈلەرن سۇيەلەپ بىتەرگە ئۇلگۈرە آلمادى، بايا «تېياتر» داعى كىيىملەرنى ئۇستۇنەن باشىما نېچكە آقسىل شارف، جىلكەسىنە ماتور زەنگەر كىزان سالىپ، جىكك آتلاپ، ئويىناقلاپ زەينەب توتاش كېلىدە كىردى. ئول ھامان داشادا، لاكىن ھامان دا ئىچكى يارالىنى ئىدى.

۵

فازىل قارشى بارىپ آتما قول بېردى:

— سىز مېنى تانىسىزمى؟

زەينەب ماتور يىلمادى، كۈزلەرن نورلاندىرپ، يىكەتنىڭ قوللارنى قىستى:

— بو نىندى سوز تاغى؟! ئەلبەتتە تانىم: بىرگە رەخەتلەنەپ يۈرى

آلماسا، بىز، بېت، ھېچ بولماسا، جەيلەردە ئۆنۈش - يىگىرمى يىل

بويىنچا يەنە شە يۇرتلاردا ئۆسدىك. سىز مېنىم بىرىنچى مەدەبىدەتم، - يەشەرن
بالالىق مەدەبىدەتم ئىدىنىڭىز.. گىمنازىيىغا بارغاچ، قىش كۈنى كىتاب
چىتلەرم سىزنىڭ بىلەن تولا ئىدى... دى.

مېن، ئوتۇرلارنى ئۆتەندىم. قىزغا، ئورنى كۆرسەتتىم.
فازىل ئەلنى ئارلىق بىرلىق يۇرۇپ، ئەلنى زەينەبنىڭ قارشىسىنا
كىلىپ، آچىق قىسقا رەشەك سۇيىلەرگە تۇتۇندى:

- بىرىنچى بىك ياشىنىپ بولۇپ بىزگە تاياندى، دى، مېن ھەممە مەسئەلەنى
توپتورى قوياچقىمىن... بوياب بىزەپ تۇرغا حاجەت كۆرمىم.

مونڭ ئۈچۈن آچولانماسقا سوز بېرەسىزىمى؟

- رەھىم ئىتىڭىز!!

- مەنە نەرسە زەينەب، توناش، دى... مېن سىزنىڭ ئۈچۈن.
سىزنى ئالو ئۈچۈن قايتىمى، دى. توناش آستىقى ئىرنىن تىشلىب
قويدى.. ئەلبەتتە ئىشانمادى... آندان باشقا بىك آرتىق كۆپ
غازابلار كىچىرگەن بىر خاتىن بىلەن بولدى توپاس شايارولار سىزگە
بىردە كىلىشىمى دىگەن شىتەلنى مەنە بىلەن يەنە قارادى:

- ئاغانى ئەيتەسىز؟ دەوام ئىتىڭىز!!

- نى ئەيتىمى؟ آچىق مەسئەلەگە، توپتورى جاۋابىزنى كۈتەم!
قىز بىر آز، ئويلىنىدى، كۈلەرگەدە، آچولانماغا آبدىر ئاب مىڭا
بۇرۇلدى:

- بو نىندى خەل، بو، سۇلتان آبى: بو - ئۇنىمى تۇشىمى،
ئەللە بىز بارىزدا ساتاشا بىزىمى؟ دى. مېن كۈلەمسەكە توشىمى.

- غەفو ئىتىڭىز، مېن تىك تاماشاچىمى!! ئەگەردە ئارقان
بولسام، ئاياللارمىنى، آياقلارمىنى كۈتەرەمدە چەم كىتەم... يىاكى
مېنى قالدىراسىزدا، ئۆزىڭىز باقچاغا رەھىم ئەيتەسىز!!
زەينەب بىر آز يوعالىدى، مىڭا قاراپ:

- يوق، يوق... سىز ئەلبەتتە بو مەسئەلەنىڭ ئىچىك بولغىز...
دىدىدە، بىكتە ئەيلەندى:

— ئىيىچ، فازىل آيى، سىز بىر آز سۇڭعاراق قالماڭىز مى ئىكەن؟..
ئەلەسسىز مى، سىز، يەتتە، مىڭا دورىنىچى ئېرى بولغا تەلپىسى؟

— بىلەم، بىك بىلەم
— مېنىم ماتور كوزلى، كۈڭللى سوزلى مەرھوم شاھىدە گەنى دە،
ياراقتىب آڭا كىيەوگە باروۋىنى دا، ازاردان بولغان دورت آيلىق
بالامنى تۇشۇرتۇۋىنى دە بىلەسىز مى؟
— بىلەم.

— آندان سۇڭ، تومسكى شەھەرلىك ئىوانوف دېگەن بىر ئورس
ئىنژېنېرىنىڭ ئاي يارىم سۈيەرگە بولۇپ تۇرۇۋاتقاندا ئىشتىياقنىڭ
— ئانىدا ئىشتىياق...

— فەھرى دېگەن بىر قارت تاتار ئىسپىكولەنتى ئوز ۋا گونۇمنا
ئوتۇرتىپ مېنى، يول بويىنچا قۇچاغىدا ئېزىپ، ئوفاغا
كىتىپ تاشلاۋىدىغاندا ھەيىرگىز بارمى؟
— بار. ئاندىن ھەيىرم بىار... لاگىن آبدىرىم: نىيك سىز
بولارنى سۇيەلەپ، ئوز يۇرەگىڭىزنى ياراليسىز؟

زەينەب باشىن آسقا ئىدى دە آفرىن ئۇرغۇلى تاۋىش بىلەن ئۇيتتى:
— مېنى كۈڭلۈمگە گەپ يەشۈرە بىلەيم. بۈيۈمىنىم بالادان بېرىلى كىلگەن
تايىغەتم... ئۇل فاجىعالارنى سۇيەلەۋم مەنە نىچۇن: ئۇرلەر، ئۇزلەر
نى چاقلىن فاجىش بولسا لاردا، خاتىلارنىڭ «ناموسلى»، «غەپقەتلى»، «ھىچ
كىمنىڭ قولى تىمەگەن» بولۇن تىلەر... بو، تورۇدا بىزنىڭ مەرحۇم
ەلى آبىزىنىڭ «لەيپىمەن اسن ولاجان» دىب آوز سۈۋى
قۇرى تۇرغان ئىدى... باشدا ئەيتىلمەسە، آخىردان كۈب آڭلاشلىمالار
چە... بولاردان بىك آرتق تويغانمەن... شوڭا كۈرە سۇيلىم!!

— بو سوزلارنىڭ ھەممەسىنى كىرەكسىز سانىم. . سىزنىڭ ئۇل
فاجىيەلارغىزىنا ئوغل، بىر خاتىنىنىڭ فەشەخانىدا، بولۇپ، رەسمىي فاجىيەشەلىگى دە،
مېڭا ئانىڭ بىلەن يازمىشەننى رەسمىي باغلارغا مائىيە بولماي ئالماستى...

بومەسئەلەردە مېشچەنلەرنىڭ قاراشىدىن بىك آرتق يوعارىمىن مېن ھەزر ..

— توقناغز، مېنىم سوزم بىنەگەن: مۇندىن بايتاق يىللار ئىكك بىزنىڭ ئەنكەيلەر سىزنىڭ تەۋدەن باشقا بىزنى ئۇيەندۈرە يازغانلار ئىدى ..

مېن، ئول ۋاقىتلاردا «بو ئىرىكك مېكنا ناسىب بولا ئىكەن» دىيىپ شادلان ب يۇرۇنگەن ئىدىم .. سىز نىك شول ۋاقىتدا كىرى قاعىپ، ھەزر ياكىمادان مېنى ئىزەپ قايتاسىز؟ ئول چاقىدا مېكنا ھېچ كىمنىڭ «قولى» تېمەگەن ئىدى .. مېن باي ئىدىم .. آرتىدىن سىزگە كۆپ يىر — سولار، يۇرتلار، ئورمانلار، تىگرمەنلەر باراچاق ئىدى.

— يەشۈرگە تەمىم، دۇرۇستىن ئەيتەم: ئول ۋاقىت مېن گەۋھەر دىگەن بىر ئاللا تاپىنا ئىدىم ..
— ھەزر قايا، ئول ئاللاغز؟

— مېن چىيىچ — كالاچاك بىلەن بىرگە سىبىردە قىزلارغا قارشى سوغىنىش يۇرۇنگەن چاقىدا مېنىم، ئول «ئاللام»، ئول «فىۋىشتەم» نىندىر ۋاقىر يىكاز چىكىدىن كەغەز مىلياردىرغا ئەيلەنگەن بىر يەش ئىسپىكولەنت كىيەۋگە چىققان ..

— ھەزر ئىندى سىزگە بىر «قاتىن» كىرەك بولدى دا مېنى ھەتەرلەنگىز .. شولايمى؟

— ئالەنا توگىل: مېكنا مېنى سۇيىگەن بىر يولداش كىرەك .. مېن بىلەم، بالادان ئوق سىزنىڭ يۇرەگىزدە مېن بار ئىدىم .. سىزنىڭ يەش ۋاقىتدا آسراۋ آرتىدىن يىبەرگەن بىر نېچە مەكتۇپىڭىز ئەلى دە مېندە ساقلانالار ..

— يارى، بوسى دۇرۇست!! سىز مېنىم كوئىلدەگىن ئوقىسىز!! .. مېن سىزگە آسل سۇلو تەنمىنى، زىفا بويىمىنى، قالغان يەشلىگىنى، ئىرگەلەۋمىنى گىنە توگىل، يۇرەگىمنى دە بىرىمىن .. ئول كۆپىدىن سىزدە دە .. لاكىن فازىل ئوزى مېكنا نەرسە بىرىر؟

— فازىل سىزگە، ئوگەيلى ئىر بولر، كوئىلدە خاتىن قىر ئۇچۇن كۆپىن نەرسە قالغان بولسا، شولارنىڭ بارى بىرىر!! سىز يەشەن ئوك

فازىلىنىڭ يۈرەگىدە سۈيىكىملى ھەم ياخشى كوڭل ئىيەسى بىر جان بولۇپ،
ئورۇنلاشقانسىز!! مېن سىزدە ئۆزۈمە يولداش كورەم.

— مېنىم سوزىم بىتىدى.

فازىل قىزنىڭ قارشىسىنى كېلىپ قولىنى سوزدى:

— دېمەك، سېنى رىزا، آلايسا، بىر قولىڭنى!

زەينەب، ئورۇندىغان تۇردى، جىددى، لاكىن ماتور يىلمايدى:

— ئول، تۇرۇندا ئېكىن سوز بولغا يارامى!!!

دېيىپ ئۆزىنىڭ قاچاندىكى ئارتقۇندىسى بولغان، لاكىن ھەزرىتلىك
بىر آزعىنا، توپاسلانا تۇشكەن قوللارنى فازىلغا سوزدىدا، شادلانۇپ
كۈلۈپ، ئانى مىڭا ئۈستۈردى:

— نو، سۇلتان آجى، ئېكىننىڭ گەدە آتاي بول: بىزگە فائىدە بىر!!...دى.

مېن شايارب،

— ئېكىن يەشكە مەھەببەت تىلىم، دېدىم، قوللارنى قىلىم.

ئۇزاق، ئوتۇرماڭلار..

زەينەب ئۆزى ئوك:

— فازىل، سىڭا مۇنداق، ئوڭىغايسىز بولر... ئەيدە يۇقلارغا مېنىم

بۆلمەمە بار! دېدى. مىڭا ھەيىرلىق يۇقىن تەب چەب كېتىڭلار..

مېن كۈلۈپ:

— ھەيىرلىق زۇفافلار!

دېيىپ قالدىم.

قىز قارشى تۇرمايدى، يەنى ئۆز ۋاقتىدىن قالسا بىردە تەلەمەيدى،

ئېكىنچى كۈندىن بۇ ھەببەتنى ئۆزى ئېشىپ كېلىگەن يەش

جىلگىچە بىلەن بىر چەي مەجلىسى ياساڭلار، كۈندۈز سەھەت ۱۲ دە

زور تراتاسقا قىڭغىراۋلاپ جىگىلگەن پار آت زەينەب بىلەن فازىلنى

غىر فان باي، يۇرتىدىن قۇياش بايىنىشى ياعۇن ئاڭا ئالپ چەب كېتىدى.

— كېتىدۇلار.

لاكىن فازىل مېنىم يۈرەگىمە قاراقان سادىر كېتىدى. مېنى يۈز يىللىق قارنايتىپ كېتىدى.

ئۆزىدەگى ئۆزگەرشلەر، تۈرۈدا، ئۇزاقلاپ توقتالۇپ ئۇچۇندىمى، زېنەب بىلەن ئىش بىر ئۇچۇندىمى، بىلىم، نى سەبەبەندىر، مېنىم قاشىمدا مېڭا فازىلنىڭ ئىمان آلماشىروونىدىن، مىليون زەينەبىنىڭ كەلەرگەدر كېيەگە چەولارنىدىن، مېڭا مەرتەبە، مىليون مەرتەبە آلدراق تۇرغان بىر خەبەرنى — شاھبازنىڭ آخىر قىيامىنى تېك كېتەرگەدىپ آتۇلار جېگە باشلاغاچقا سۇيەلەدى...

— بىزنىڭ، ئورتاق بىر قايىقى بار، دى... شاھباز ھاقىندا ياقىن آرادا كۆڭلىمىز ھەبەر يازدۇلار، دى... سوز آز، ھەبەر قىسقا:

— مېنىم دۇنيادا قالغان بىر دەنەرى دوستىمنى باسماچىلار آور بىر ھازاب بىلەن ئېكىن آي ئىككى فېرىغاندا ئۆتەرگەنلەر!! فازىل آنىڭ ھاقىندا بايتاق زەرسە بىلە ئېكىن.

— سۇڭھى يىل يارم ئىچىدە آراتىرە ھانى كېلگەلى ئېدى، دى... مېڭا توڭل، بىزنىڭ بىلەن بىرگە ئىشلى تۇرغان بىر ھانمە كېلە ئېدى، دى... قايمىر يىرلەرنى مېڭادا ئوقۇتتا ئېدى، دى... ئول مەكتۇبلەرنىدە:

— دونىنى، كۈبەننى تازارتىق، دى تۇرغان ئېدى، دى... كامكازنىڭ بېيىك، قارلى ئاۋلارنى آراسىندا دۇشماننىڭ جانىن آلىق... ئىزەرىيىچان، كاسپى آشا تۇركىستانغا يول تۇتايىز دېي يازا تۇرغان ئېدى، دى... سىرەرىيا، آمۇدەرىيا بويلىرىدا قارا بۇلۇتلار كورۇنە... شولارنى تازارتقاچ، دۇنيانىڭ قاي يىرلەرنىدە، نېنىدى قانلى كۆرەشلەردە يۈزەرگە ناسىب بولۇر — ھەزەرگە بىلىم، دېي يازا ئېدى، دى....

— بۇ خارادا، فیرعانادا بولغان قارا كۇچلەر ئۇچۇن قورقۇنچ
 غازرائىللەرنىڭ بىرسى بىزنىڭ شاھباز ئىكەننى، ئول يىرلەردەن قايتوچىلار
 سۇيىپ سۇيىلەر ئىدى، دى...
 آقتق خەبەر ياكى ئالغىغان:

شاھبازنىڭ باشى ئۇچۇن مكلەرچە آلتىنلار وەعدە قىلغىغان ئىكەن...
 بىر خىيانەت بلەن قولغا تۇشۇرگەنلەردە باسماچىلارنىڭ قارا، ئويالارنىدا
 بىيىك باغانلار بلەن يوعارنى آسب توبەندەن جەھەننەم كىك، ئوت
 ياققانلار، دى... قاھارمان شوندا قىچقۇر- قىچقۇر يانغان، ئىمىش، دى...
 دۇشمانلار ئوزلەرنى قاچقاچ، بىزنىكىلەر آنىڭ گەۋدەسىنى، شول كۆمرەلەندە
 آسولى ئايقانلار... ئايبىغى، ئولوغىلاپ كۆمگەنلەردى؟!

لاكىن بو كۆمۈدەن، بوقەردەن، بو، ئولوغىلاۋدان مىڭا، غەيرەتلىق
 شاھبازنى بىلگەن مكلەرچە مېنىم كىك يىكتلەرنىڭ يۈرەگىنى ئىندى جۈۋانچ!!
 عىلاجىنىنى آندىلار... شاھبازنى، ئوتقا ياندىرىنلار...

ئىندى كىم قالا؟... كىلەر قالا؟... فازىللارمى؟ بىزنىڭ توگىلگەن
 قانلارنىڭ ئىسسىقلىقىدا قايتىپ قىنا ياكى ئولگۈرە باشلاغان، شول عالم
 يىكتلەرمى؟!

بۇندى ئوقۇمىشلىق ئىرلەرنىڭ بىزگە فايداسى، بەلكى، زوردر، لاكىن
 بولارنىڭ مېنى آور كۈرەش كۈنلەرنىدە بىر عىلاجىنىڭ، بىر شاھبازنىڭ كىسىپ
 تاشلاغان تىرىغانىدا تۇرمىلار، بىت!!

۷

مۇندان ۵ — ۶ يىل ئىك سوعىشقا كىتكەندە غەپنىە مېنى:
 — ... كۈتەرمىن... آيلار، يىللار كۈتەرمىن.... آياقسىز، قولسىز
 بولۇپ قايتىساڭدا، سېنى مېنىكى!! باشقالارغا كۆزۈمدە، كۆكۈم دەتۇشمى!!
 دىيىپ جىلاب ئۇزاتقان ئىدى...

مېن بولمايچان چاقلاردا، بېگرەك دە مېنم ھاقىدا «آتلىغان ئېكەن»
 آسلىغان ئېكەن» دېيىپ تۇرلىق ھەبەرلەر تارالغان ۋاقتلاردا، ئول سۇلو
 تەنلىق، ئوڭغان قوللىق، آسل قىزى تۇرلىق يېرلەردەن ياخشى - ياخشى
 ئورنلارغا سۇراب باشقۇدالار كوب يۇرۇڭكەنلەر...

لاكىن، ئول ھەممەس:

— سوز بېرگەن يىگىم بار..... آنى كۈتەم...

دېيىپ كىرىپ قايتارا تۇرغان..

اولغا سۇڭى مەرتەبە قايتىپ تۇشكەچ، ئلكىكى كېك قاچمايى.
 تارتىمايى.... كىشى آلدندا مېنم بلەن سۇيلەشە ئىدى.... ئەننى
 بېك قارتايى ئىدى... ۋاق تۇيەك ئىشلەردە آنى بېك آرتتالار... ەينىيە
 كىلگەن ساين بىزنىڭ ئەللە نى چاقلى ئىشلەرنى باشقارا، ئۇينى
 جەشەنرا، ساماۋارنى آعارتا، قارچىنىڭ گۈللەرنە، جەشەلەرنە، يەشەلەرنە
 سولار سەيە ئىدى... قايتىپ تۇشكەن كۈنلە دە يەچەيكە بلەن، يەشەلەر
 بلەن، آندان سۇڭ زەينەب بلەن، فازىل بلەن مائاشىب، نىچكىر ئىركىن
 بىر ۋاق تاپا آلام - ەينىيە بلەن، ئۇزاقلاپ سۇيلەشە آلام...
 لاكىن بولاي سۇيلەشۈنڭ كىرەگى دە بولمايى.... بىزنىڭ تۇرمىشلار
 نىچكىر ئوزىدەن ئوزى قوشۇلۇپ كىتىدۇلەر....

بىر كۈننى شولاي ەينىيە جىلەكەن قايتىشلى:

— ئەبۇكەيم، بېك ھاراب سوسادم.... بۇزلى ئەيرەنىڭ يوقمى؟
 سەنكە بولا تۇرغان ئىدى؟! دېيىپ يانۇپ پىشپ، قىزارىپ بىزگە كىرگەن
 ئىدى.... مېنم قارچى ئوزنىڭ ەلسىز قوللارنى بلەن كىر، جۈۋىب
 آزابلانا ئىدى... قىز تۈزمەدى:

— ئىيى ئەبۇكەيم، بىر دە رەتنىڭ قالمايچان سەننىڭ ەزىر... بار
 ئۇيۇڭكە كىرە نامازگىنى، ئوقى، تەسبىخگىنى تارت.... مېن ئوزم
 بو نەرسەلەرگىنى باشقارمىن... دىيى...

مىن اعاچ تۇبىنىڭ بىر آڭا سۇقلانىپ، بىر آلدىمداق كىتابنى
ئوقۇش ئۈچۈن ياتام ... غەينىيە زەڭگىر يولدىن آرتقا قايتىپ سالىدى،
آق آلباقچى بىلەن بېلىنى قىسىپ، كۆكرەكنى قالقتۇپ بىيلەيدى، آق شالغان
كېك، ئولۇ ماتور بىلەن كۆكرەكنى سىزغانىدى دا، بىر سامارار قايناپ چىقارلىق
واقت ئۆتمەگەندى، بۇتۇن چوچىقارلىق، جووب بىردى ... آندىن سۇڭ
ئىككى چىلەككە، توتۇپ، كۆيەنتە بىلەن بۇگۈلە - سىغلا آق ئىدىلگە
تۇشۇپ كىرلەرنى چايقاپ دا مىندى ... ئول آرادا ئىككىنىڭ سامورى دا
قايناپ چىققان ئىدى ... غەينىيە جىيىپ قايتقان جىلەكلەر بىلەن تەملەپ
چەي ئىچىدۇ ...

ئۆستەلنى چىشىدىغاچ، ئىندىردىن بىر چىلەك ئۆيى بىرەنگىن آلب قايتىدى،
قۇيىن تۇبىنىڭ قىزى يودى دا، پىشىرىپ بىزنى سىلادى. قۇياش باتقان
ئىدى ئىندى ... بىرەنگىن آشاغاچ، بىز ئىككىمىز بىر ئۆي يوينىنا باقچا
چەي، ئوتۇردىق.

غەينىيە كۆپ كۆلدى ... اولنىڭ ئەللە ئىندى غەيبەتلەرنى سۇيىلەپ
بىردى ... آندىن سۇڭ، نىچىكىر ئۆتكەن كۈنلەرگە كۆپ كىتىدۇ.
آور ۋاقتلارنى بولغان. آغاسىنى عىلاجى بىلەن آتاسىنى زارىف
فارت ئوتۇرلىگەچ، كۆپ يىرلەردىن باشقا دالار كىلىپ بىك آبدىراتقانلار ...
ئەنكەسى دە كۆچلەپ قاراغان ... لاكىن بوسىنىدە ياقىن بارماغان:
— سوز بىرگەن يىگىتم بار ... آنى كۆنەم ...
دىيىپ غەيتە ئىدىم، دى ...

ئوتۇرا تۇرغاچ، ۋاقتنىڭ ئوتتۇرى سىزلىمەگەن دە ئىكەن ... باقچا دا
ئولەنلەردىن، چەچەكلەردىن تۇنگىن قەملى، لاكىن يوشۇش خوش ئىس
كۆتەر ئۇ باشلادى ... بىر پۇچماقدا كۈندۈز كۆرۈنى تۇرغان آخىشام
چەچەكلەرنى آيپاق بولۇپ آتۇپ چىقىدۇلار ...

آق ئىدىل آرباغىدا، ئورال ئارماقلارنى ارتىدىن قىزارى
 آي قالدى... دۇنيا يۇزى ماتور يۇمۇشاق نورغا جومى.

— آباو.... بىز ئاكتىن ئاتىرا يازغانىز ئىكەن دىيىدە، غەينىيە
 ئورنىدىن قوزغالىدى...

مىن آنى قايتارما، آقنى غەينىيەلەردىن دەن آلدىم داما ئىلاندىن ئوبىم.
 بوگۇن كىچىك بىزنىڭ زۇفاف بولدى...

بونۇن غەينىيە بىلەن مېنىم تۇرمۇش بۇتۇنلەي بىرگە قوشلدى. نىكاھ،
 توي دىگەن كىچىك نەرسىلەر نىچىكى مېنىم ھەتتە كىيىمەدى، غەينىيەدە
 قوزغاتمايدى...

شول كۈندە بىزنى:

— سۇلتان ئۇيەنگەن ئىكەن،

— غەينىيە كىيىمگە چىققان ئىكەن،

دىيىپ سۆيلى باشلادىلار...

بىز ياخشى تۇرۇپ...

غەينىيە تىز آرادا ئاغى چىيەرلەپ، نورلان، ھىكلەپ كىتىدى...

مىن قايتان چۇرلاردا آنىڭ كوز تۇپلەرنى نىندى بىر ئىتلىمەگەن

ھەسرەت ئىزى سىزىلە ئىدى... يۇزى، بۇتۇن تۇرۇشدا،

ياكۇرسىزلىق، قاتى جىل داۋلانى بىر آزارلايدىغان، بىر آزار

شىگە تۇشكەن قىز چەچەكنى ھەتتە تىزلىك بىر تۇس بار ئىدى...

بىساقچادى قىز چەچەكلەر، جىلى ياكۇرلاردىن سۆڭ، ياقىنى

تۇياشلىق آياز كۈنلەردە نىچىك ماتورايى، قىزلاپ، يازىپ كىتىسەلەر،

ھەزىر غەينىيەدە شولاي بولدى...

غەينىيە نور جىگى بىزگە بىك دوستلانىپ كىتىدى، ئول كىرگەن

سايى بىزنى شاپاردا، كۈل: غەينىيە، دى، آياز بىلەن چەچەگى كىك

فۇرۇب بارا ئىدى، دى، «نىكاھ يا ئىھى» كىلىشىدىن آڭا: ھىزىر كىم بولدى بىت: قاراپ تويمازىڭ، دى.
ياڭا يىلغا بالاپىزدا تىۋالچاق. مەنى بىزدەن بىگىرەك ئەنكەي بىك كۈتە.
قايدان سىزە تۇرغانىز، ھەيىنە ئەيتە، ئوغل بولۇ، دى... بىز
آڭا شاھباز دىيىپ ئىسىم قوشارىز، دى.... مەن، سۇيىب، رىزا بولۇپ،
آڭا ماڭلايدىن، چەچىدەن ئوبەم. ھىلاجى بىلەن شاھباز يۈرەگەڭ
زور بىر ئۇلۇش ئۇزۇب ئالدىڭىز، دى... قالغانىن بۇتۇن كۈيىچە
ھەيىنە گەبىردىم... ئولمىنىم يىلداشمدا، تەرەگەم دە، كۈڭلۈم كۈچى دە بولۇپ بارا.
آرا تىرە فازىل ئىسكە تۇشكەلى... آنىدا بىك ئەزگە ياراتام،
بوعا... لاكىن، بو ئۈستەن گە، آقلى بىلەگە ياراتو بولسا كىرەك.
ئەمما يۈرەگەم آنى ياكىدان ھىچ بىر ۋاقىت ئۈزۈنە آلا آلماس
ئىدى، آخرى...

مەنە شولاي، بولۇپ بىتتى بىزنىڭ يازمىلار!!

۱۹۲۲ - قازان.

